

CSEERNICKÓ ISTVÁN* – MOLNÁR JÓZSEF**

Valós és/vagy konstruált valóság az ukrain népszámlálásokban

„Nem a való hát: annak égi *mássa*
Lesz, amitől függ az ének varázsa:
E hűtlen hívség, mely szebbit, nagyít –
Sulykot, bizony, nem egyszer elhajít...”
(Arany János: *Vojtina ars poétikája*)

Népszámlások Ukrajna mai területén a 20. században

Ukrajna történelmi léptékben nem oly régen, 1991-ben nyerte el függetlenségét. Mai területe 1954-re alakult ki a Szovjetunió belül, a szuverén állam az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság határait örökölte.¹ Az Ukrajnát a 20. században érintő népszámlálásokat (1. táblázat) az éppen regnáló államalakulatok szervezték, (ritkábban) a mai területre, vagy (gyakrabban) annak egyes részeire kiterjedően. A különböző államok által eltérő területekre kiírt népszámlások a lebonyolító államok saját módszertana és szempontjai alapján készültek, így adataik csak erős fenntartásokkal vehetők össze.

A 19–20. század fordulóján a mai ukrain régiók zöme az Orosz Birodalom, délnyugati része pedig az Osztrák–Magyar Monarchia része volt. Az oroszok ez idő tájt egy népszámlálást bonyolítottak le (1897-ben), a Monarchia kettőt, 1900-ban és 1910-ben. Mindkét államalakulat összeírásai rákérdeztek az anyanyelvre, de egyik sem érdeklődött a nemzetiség iránt.

A két világháború között a Szovjetuniónál maradt középső és keleti részen négy alkalommal is tartottak népszámlálást, bár az

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens; Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, igazgató. E-mail: csernicsko.istvan@kmf.uz.ua.

** II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszék, tanszékvezető docens. E-mail: molnar.jozsef@kmf.uz.ua.

¹ Smolyi, Valerii: *Specific features of historical evolution...*, i. m., 2008, 19–24.

1937-est hibásnak minősítették és az eredményeit titkosították. A lenini nemzetiségi politika szellemében ezek mindegyike rákérdezett a nemzetiségre és az anyanyelvre. A jelenlegi Ukrajna nyugati részén ugyanekkor lebonyolított cenzusok – az ott aktuálisan regnáló államhatalmak (Lengyelország, Csehszlovákia, Románia) érdekeinek megfelelően – különféle módon kombinálták az anyanyelvi-etnikai kérdéskör programba vonását. Magyarország az 1939-ben visszaszerzett Kárpátalja területén 1941-ben szervezett népszámlálást, amely felmérte a nemzetiségi és az anyanyelvi összetételt is.

A II. világháborút követően Ukrajna mai területe teljes egészében a Szovjetunió része lett. A szovjet érában 1959-től közel tízévente voltak népszámlálások, amelyek – az ország korábbi gyakorlatának megfelelően – kiterjedtek a nemzetiségre és az anyanyelvre is. Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnában kétszeri halasztás után 2001-ben tartották az első és mindmáig egyetlen összeírást, amely módszertanában alapvetően a korábbi szovjet cenzusok hagyományaira támaszkodott. Mivel azóta eltelt több mint egy évtized, esedékes lett volna megszervezni a soros népszámlálást, de azt – valószínűleg anyagi okok miatt – immár harmadszor is elhalasztották, 2016-ra tervezik.

1. táblázat. *Népszámlálások Ukrajna területén a tágabban értelmezett 20. században*²

A lebonyolítás eszmei időpontja	Államalakulat	Mely területekre terjedt ki	Nyelvi, etnikai vonatkozású kérdés
1897.02.09.	Orosz Birodalom	A mai Ukrajna területének nagy része, kivéve Galiciát, Kárpátalját és Bukovinát	anyanyelv
1900.12.31.	Osztrák–Magyar Monarchia	Galícia, Voliny, Bukovina, Kárpátalja	anyanyelv (legszívesebben használt nyelv értelmében),

² Forrás: Курас, Иван – Пирожков, Сергій (ред.): *Перший Всеукраїнський перепис...*, i. m., 2004; Holka László: *Államalkotó népszámlálások...*, i. m., 2013, 1320.; Кубийович, Володимир: *Джерела й література про людиність України...*, i. m., 1994–1995, 130–133; Старик, Володимир: *Між націоналізмом і толерантністю...*, i. m., 2009, 127–132.

A lebonyolítás eszmei időpontja	Államalakulat	Mely területekre terjedt ki	Nyelvi, etnikai vonatkozásús kérdés
			magyarul tudás (Magyarországon)
1910.12.31.	Osztrák–Magyar Monarchia	Galícia, Voliny, Bukovina, Kárpátalja	anyanyelv (legszívesebben használt nyelv értelmében), egyéb beszélt nyelv
1920.08.28.	Szovjet Oroszország	A mai Ukrajna területének nagy része, kivéve Galícia, Voliny, Podólia, a Krím, Kárpátalja, Bukovina és Dél-Besszarábia	nemzetiség, anyanyelv
1921.01.15.	Csehszlovákia	Kárpátalja (nagyjából Podkarpatszka Rusz)	nemzetiség
1921.09.30.	Lengyelország	Galícia, Voliny	nemzetiség
1926.12.17.	Szovjetunió	A mai Ukrajna területének nagy része, kivéve Galiciát, Volinyt, Kárpátalját, Bukovinát és Dél-Besszarábiát	népcsoport (народность), anyanyelv
1930.12.01.	Csehszlovákia	Kárpátalja (nagyjából Podkarpatszka Rusz)	nemzetiség
1930.12.29.	Románia	Bukovina és Dél-Besszarábia	nemzetiség, anyanyelv
1931.12.09.	Lengyelország	Galícia, Voliny	anyanyelv
1937.01.06.	Szovjetunió (titkosított)	A mai Ukrajna területének nagy része, kivéve Galiciát, Volinyt, Kárpátalját, Bukovinát és Dél-Besszarábiát	nemzetiség, anyanyelv
1939.01.17.	Szovjetunió („javított”)	A mai Ukrajna területének nagy része, kivéve Galiciát, Volinyt, Kárpátalját, Bukovinát és Dél-Besszarábiát	nemzetiség, anyanyelv
1941.01.31.	Magyarország	A mai Kárpátalja	nemzetiség, anyanyelv
1959.01.15.	Szovjetunió	Ukrajna egésze	nemzetiség, anyanyelv
1970.01.15.	Szovjetunió	Ukrajna egésze	nemzetiség, anyanyelv

A lebonyolítás eszmei időpontja	Államalakulat	Mely területekre terjedt ki	Nyelvi, etnikai vonatkozású kérdés
1979.01.17.	Szovjetunió	Ukrajna egésze	nemzetiség, anyanyelv
1989.01.12.	Szovjetunió	Ukrajna egésze	nemzetiség, anyanyelv
2001.12.05.	Ukrajna	Ukrajna egésze	nemzetiség, anyanyelv

Mit kérdeztek az előző és a legutóbbi, illetve mit kérdeznek majd a soron következő népszámlálás során a nemzetiségről és anyanyelvről

Az ENSZ Gazdasági és Szociális Kérdések Ügyosztályának Statisztikai Osztálya a népszámlálások által gyűjthető nyelvvel kapcsolatos adatok három kategóriáját különíti el:³

a) anyanyelv – amelyet az adatközlő gyerekkorában az otthonában általában beszélt nyelvként határoznak meg;

b) általában használt nyelv – amelyet jelenleg leggyakrabban használnak az adatközlő otthonában;

c) a megnevezett nyelven vagy nyelveken való beszélni tudás.⁴

Az egyes országok a népszámlálások megtervezésekor a saját statisztikai, illetve elemzési céljaiknak megfelelően választanak a felsorolt kategóriák közül, eközben a nemzetközi összehasonlítások lehetősége nem a legfontosabb döntési szempont. A nyelvi adatokat azok vonatkozásában is célszerű lekérdezni, akik nem tudnak beszélni (például a kisgyerekek). Ilyen esetekben egyértelműen meg kell jelölni a nyelvmeghatározás kritériumait.

Az etnikai, illetve nemzetiségi hovatartozást firtató kérdések felvétele a népszámlálás programjába több tényező (az adatokra vonatkozó döntéshozói és kutatói igények, a kérdésfeltevés elfogadottsága, etnikai érzékenységek) figyelembe vételét igénylő megfontolás tárgya. Politikai álláspontok is közrejátszhatnak abban, hogy milyen ismérvek alapján határozzák meg egy adott nemzetiségi kategóriához való tartozást. Az „etnikai hovatartozás” fogalma alatt tágabb értelemben a közös történelemmel és származástudattal,

³ *Принципы и рекомендации...*, i. m., 2009, 161.

⁴ Lásd még: Arel, Dominique: *Language categories in censuses...*, i. m., 2002.

valamint sajátos kulturális jellegekkel (például, nyelv, vallás) rendelkező csoport, illetve közösség tagjaként való besorolást értik.⁵

A népesség etnikai összetételének jellemzésére különböző kritériumok alkalmazhatók: a származás, a kulturális gyökerek, a nemzetiség, a faji hovatartozás, a bőrszín, a nyelv, a törzsi kötődés, a vallás vagy a felsoroltak kombinációi. Az etnikai hovatartozás sokféle lehetséges interpretációja megköveteli, hogy mind a számlálóbiztosok, mind a lakosság számára egyértelmű legyen, melyek azok az alapvető szempontok, amelyek alapján ezt a mutatót meghatározzák. A lekérdezés módszertana, illetve a kérdésfeltevés jellege hatással lehet a válaszadók választására.⁶ Részben az említett szubjektivitásból, részben az etnikailag vegyes házasságok számának gyarapodásából kifolyólag az ENSZ az etnikai összetétel felmérésére az önbevallásos módszert, valamint a többszörös választás lehetővé tételét ajánlja. Viszont az egyes országok népszámlálást előkészítő jogalkotó szervei és hatóságai döntésén múlik, hogy a válaszadók csupán egy, vagy egyszerre több nemzetiségi vagy nyelvi kötődést vállalhatnak-e fel. Az első esetben a nemzetiségi/nyelvi azonosulás kizárólagossá válik, míg a második esetben lehetőség nyílik a többes kötődés megvállására.⁷ Nem ajánlja viszont a világszervezet az etnikumok előkódolását, illetve előzetes csoportosítását, mert az információvesztéshez vezethet a részletesség és a sokféleség terén.⁸

Az 1989-es utolsó szovjet népszámlálás programjában – csakúgy, mint a 2001-es ukrajnaiéban – szerepelt a nemzetiségre vonatkozó kérdés. A külföldiek (nem szovjet állampolgárok) esetében ugyanabban a 8. kérdéshez rendelt rubrikában kellett feltüntetni az állampolgárságot is. A nemzetiséget – a korábbi és a későbbi gyakorlatnak megfelelően – önbevallás alapján rögzítették. Azonban az adatrögzítők számára készült egy kódolási névjegyzék, amely felsorolta azt a 128 külön nemzetiségként elismert etnikumot, amely kategóriákba az Ukrán SZSZK egész népességét be kellett sorolni.⁹ A jegyzék azt is megadta, hogy az önmagukat ezektől eltérő etnikai csoportokba sorolókat melyik elfogadott kategóriába kell összevonni. Az újrakódolás részint ésszerű volt, mert ugyanazon

⁵ *Принципы и рекомендации...*, i. m., 2009, 162–163.

⁶ Papp Z. Attila: *Az etnikai adatgyűjtés módszertana...*, i. m., 2010, 7.

⁷ Gyurgyik László – Horváth István – Kiss Tamás: *Demográfiai folyamatok...*, i. m., 2010, 69.

⁸ *Принципы и рекомендации...*, i. m., 2009, 266.

⁹ *Словари национальностей и языков...*, i. m., 1988.

nép csoport alternatív elnevezéseit vonta össze, például a magyarok esetében a „vengri”-t és a „magyari”-t.¹⁰ Más esetekben – ilyen például szolgálhat az automatikusan az ukránokhoz besorolt ruszinoké (2. táblázat) – az összevonás szubetnoszoknak, néprajzi csoportoknak minősített etnikumokat egyesített, amivel, esetleg, létező különálló identitásokat kérdőjelezett meg, illetve tüntetett el a statisztika számára.¹¹

1989-ben is szerepelt az anyanyelvre vonatkozó kérdés (a 9.), amelyik mellékkérdéseként a Szovjetunió népeinek nyelvei közül az adatközlő által „szabadon beszélt” nyelvet is be kellett írni. Egyéb nyelvként tehát csak egyet lehetett választani, és csak a „hazai” nyelvek közül. A nyelvválasztás is önbevalláson alapult, de a válaszokat – hasonlóan a nemzetiségekhez – ezúttal is újrakódolták, a 117 „bevett” nyelvnek megfelelően.¹²

Az országos népszámlálás (ukránul: Всеукраїнський перепис населення) szervezését Ukrajnában több törvény, rendelet szabályozza.¹³ A 2000. október 19-i 2058-III. számú törvény az összukrajnai népszámlálásról¹⁴ 5. cikkelye értelmében a census programjába belefoglaltatik mind az „etnikai származás”, mind a „nyelvi sajátosságok” adatainak a gyűjtése. Igaz, hogy ugyanazon cikkely lehetővé teszi a felsorolt adatok körének szűkítését, vagy szélesítését Ukrajna Legfelső Tanácsa határozata alapján.

A törvényi előírásoknak megfelelően a 2001-es népszámlálás „2C” kódú számlálólapján a 6. kérdés az etnikai származásra, a 7. kérdésblokk pedig a nyelvi jellemzőkre vonatkozott (1–2. sz.

¹⁰ А венгры és а мадяры etnonima egyaránt a magyarokat jelöli az orosz nyelvben.

¹¹ Словари национальностей и языков..., i. m., 1988.

¹² Уо.

¹³ Закони України „Про державну статистику”, „Про Всеукраїнський перепис населення”, Постанови Кабінету Міністрів України від 11 липня 2007 р. № 924 „Про затвердження положення про Державний комітет статистики України”. <http://www.ukrstat.gov.ua/> A népszámlálás jogi hátterét lásd az ukrán állami statisztikai hivatal honlapján; angolul: http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/laws/laws_main.php, ill. ukránul: http://www.ukrcensus.gov.ua/ukr/laws/laws_main.php (Letöltések: 2014-12-01).

¹⁴ Закон України „Про Всеукраїнський перепис населення.” <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2058-14> (Letöltés: 2014-12-01).

melléklet). A 6. kérdésre¹⁵ az útmutató a kérdezett által megnevezett nemzetiség vagy etnikai csoport bejegyzését írta elő, elvileg az elfogadható etnikumok előzetes listázása nélkül. Valójában azonban az ukrán tudományos akadémia Rilszkij nevét viselő művészeti, folklór és etnológiai intézete¹⁶ – a szovjet népszámlálási gyakorlat hagyományainak megfelelően¹⁷ – összeállította az ukrainai nemzetiségek és nyelvek listáját.¹⁸ Az önbevallás lehetőségével élve mókás kedvű megkérdezettek eszkimóknak, vagy éppen orokoknak (orkoknak?) vallották magukat (153, illetve 959 személy). A megkérdezett által megjelölt nemzetiséget aztán az adatok feldolgozása során egy speciális táblázat segítségével újrakódolták 132 előzetesen meghatározott kategóriába, amelyek alapvetően az 1989-es szovjet népszámlálás megfelelőin alapulnak. A gyerekek nemzetiségét a szülők határozták meg. Bonyodalmak esetén a különböző etnikumú szülők gyereke besorolásánál az anya nemzetiségét kellett előnyben részesíteni.¹⁹

Az újrakódolási táblázatot máig sem hozták nyilvánosságra, ám az 1989-es census során használatos orosz nyelvű kódtábla hozzáférhető.²⁰ A 2. táblázatban ennek egy része, az „ukrán”-ként kódolandó nemzetiségek, etnikai csoportok listája látható. Ehhez hasonló táblázatot használtak 2001-ben is.

A nyelvi ismérveket firtató 7. blokk „a” kérdése az anyanyelv iránt érdeklődött. A számlálólapon azt a nyelvet kellett rögzíteni, amelyiket a kérdezett megnevezett. Az útmutató kiemeli, hogy az anyanyelv és a nemzetiség különbözhet. Ha a válaszadó nehezen tudott dönteni, azt a nyelvet kellett beírni, amelyet a legjobban beszél, vagy amelyet általában használ a mindennapokban és otthon. A beszélni még nem tudó, illetve kiskorú gyerekek anyanyelvét a

¹⁵ „Az ön etnikai származása (nevezze meg nemzetiségét (népcsoportját) vagy etnikai csoportját)”. Ukránul: „Ваше етнічне походження (вказайте національність (народність) або етнічну групу)”.

¹⁶ Ukránul: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

¹⁷ L. pl. Тишков, Валерий: *Конструирование категорий и идентичностей...*, i. m., 2004.

¹⁸ Kuras, Ivan – Pirozhkov, Serhyi (eds.): *First All-National Population Census...*, i. m., 2004, 56.

¹⁹ Інструкція щодо проведення Всеукраїнського перепису населення 2001 року і заповнення переписної документації. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0742-01> (Letöltés: 2014-12-04).

²⁰ Lásd *Словари национальностей и языков...*, ..., i. m., 1988.

szülők határozták meg. Kétségek esetén az általában otthon használt nyelvet kellett rögzíteni. A siketek anyanyelvének azt jegyezték be, amelyiken olvastak és írtak, vagy amelyiket a háztartásuk tagjai, illetve azok a személyek használtak, akikkel általában érintkeztek.

2. táblázat. Az 1989-es szovjet census idején „ukrán”-ként kódolandó csoportok²¹

A nemzetiség megnevezése	Önelnevezések és más megnevezések, melyek a népszámlálási ívre kerülhetnek	Kód	A nyelv megnevezése	Más megnevezések, melyek a népszámlálási ívre kerülhetnek	A terület, ahol túlnyomó részük él ²²
Ukránok		2	Ukrán		Ukrán SZSZK
	bukovinaiak	2	Ukrán		Csernovci megye
	verhovinaiak	2	Ukrán		Lvov és Kárpátalja megye
	huculok	2	Ukrán		Kárpátalja, Ivano-Frankovszk és Csernovci megye
	hajnalok	2	Ukrán		Kárpátalja megye
	kozákok (ukrán anyanyelvűek)	2	Ukrán		Krasznodari régió ²³
	pincukok (ukrán anyanyelvűek)	2	Ukrán		Voliny, Zsitomir és Rovno megye
	polesukok és polescsukok (ukrán anyanyelvűek)	2	Ukrán		Voliny, Zsitomir, Kijev, Rovno, Szumi és Csernyigov megye
	ruszinok, rusznákok	2	Ukrán		Ivano-Frankovszk, Lvov, Csernovci és Kárpátalja megye
	bojkók, lemkók	2	Ukrán		Ukrán SZSZK

²¹ Forrás: uo.

²² A régiók megnevezését itt az oroszról írtuk át, mert a Szovjetunióban az 1989-es népszámlálás idején az orosz volt a kiemelt helyzetű nyelv.

²³ Az eredetiben: Краснодарский край (ma Oroszország).

A 7. blokk „b” kérdése azoknak szólt, akik nem az ukránt jelölték meg anyanyelvüként,²⁴ és arra vonatkozott, beszél-e az illető az ukrán nyelvet. Az „igen” válasz feltételeként az útmutató azt szabta meg, hogy a kérdezett „szabadon”²⁵ beszéljen ukránul (azaz olvas, ír és folyékonyan beszél, vagy csupán folyékonyan beszél ezen a nyelven), egyébként a „nem”-et kellett bejelölni. A „c” kérdés a más beszélt nyelv iránt érdeklődött. Itt azt az anyanyelvtől és az ukrántól eltérő nyelvet kellett beírni, amelyen az adatközlő „szabadon” tudott beszélni. Mivel csak egy ilyen nyelv megnevezésére volt lehetőség, több szóba jöhető nyelv esetén azt kellett rögzíteni, amelyen a kérdezett a legjobban beszélt. A beszélni még nem tudó kisgyerekek számlálólapijára – az egyéb nyelveket nem beszélőkéhez hasonlóan – ebbe a rubrikába a „nem” beírás került.²⁶

A népszámlálásról szóló törvény, valamint az Európai Statisztikusok Konferenciájának 2010-es vonatkozó ajánlásai alapján Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálat 2012. július 19-i 306. számú rendeletében meghatározta a következő ukrainai népszámlálás programját. A program 6. számú kérdése ezúttal is a válaszadó etnikai származására (nemzetiségére) vonatkozik, a nyelvi jellemzők viszont hátrébb csúsztak a 9. számú kérdéscsoportba.²⁷

A tervezett ukrainai census számlálóbiztosai részére Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálat 2012. július 23-i, 311. számú rendeletében részletes útmutatót adott ki. Ez tartalmazza a nyelvi és etnikai hovatartozást tudakoló kérdésekkel kapcsolatos eljárási rendet is. Így a 6. kérdésre – „Az Ön etnikai származása (nemzetisége)” – az adatközlő által megjelölt nemzetiséget, népcsoportot vagy etnikai csoportot kell bejegyezni. Kiskorúak esetén a nemzetiséget a szülők határozzák meg. Ha bonyodalmak lépnének fel a különböző etnikumú szülők gyermeke nemzetiségének meghatározásánál, az anya nemzetisége részesítendő előnyben. Ha

²⁴ Akik az ukránt jelölték meg anyanyelvüként, azoktól nem kellett megkérdezni, szabadon beszél-e ezt a nyelvet. A census szervezői tehát azt feltételezték, hogy az anyanyelvüként jelölt nyelvet mindenképpen beszélik a megkérdezettek.

²⁵ Ukránul: вільно володіє.

²⁶ *Інструкція щодо проведення Всеукраїнського перепису населення 2001 року...*, i. m.

²⁷ Програма Всеукраїнського перепису населення та переписного інструментарію. Наказ № 306 від 19.07.2012.

http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/FIN86837.html (Letöltés: 2014-12-04).

az adatközlő megtagadja etnikai származásának (nemzetiségének) a megjelölését, a „Válasz megtagadása” jelölendő.²⁸

„Az Ön nyelvi jellemzői” kérdéscsoport a 9. szám alatt, az etnikai kérdéstől elválasztva került a számlálólapra. Az útmutató értelmében ezt a blokkot minden személy vonatkozásában ki kell tölteni, függetlenül annak korától. A blokkon belül az első kérdés (9.1) az anyanyelvre vonatkozik. Az instrukció csak egy nyelv megjelölését engedélyezi; ha az adatközlő többet is megnevez anyanyelveként, választania kell. Az anyanyelv eltérhet az etnikai származástól (nemzetiségtől). A kiskorú, illetve beszélni még nem tudó gyerekek anyanyelvét a szülők határozzák meg. Amennyiben ez nehézségekbe ütközik, az általában otthon használt nyelvet kell beírni. A siketnémák anyanyelvének azt a nyelvet tekintik, amelyiken olvasnak és írnak, vagy amelyiket a háztartásuk tagjai, illetve azok a személyek használnak, akikkel többnyire érintkeznek.²⁹

A 9.2. számú eldöntendő kérdés azt tudakolja, hogy „Beszéli-e Ön az ukrán nyelvet?” Az „Igen” választ azok esetében kell bejelölni, akik tudnak ukránul olvasni, írni és beszélni, vagy csak beszélni. Apró változás a 2010-ben a próbanépszámláláshoz kiadott instrukcióhoz képest, hogy ott még szerepelt a „szabadon” jelző is a nyelvtudás feltételeként, mind az ukrán nyelv, mind a továbbiakban következő egyéb nyelvek esetében. A blokk harmadik kérdése az egyéb (az anyanyelven, illetve az ukránon kívüli) beszélt nyelvek iránt érdeklődik. Legfeljebb három nyelv jegyezhető be, az adatközlő választása szerint. A jelnyelvet ismerő siketek, siketnémák, halláskárosultak és más személyek esetén jelölni kell a „Jelnyelv” rubrikát, ami szintén újdonság a 2010-es próbanépszámláláshoz képest.³⁰

A legutóbbi census nemzetiségi és anyanyelvi adatai

A soron következő népszámlálás több ízben történő elhalasztása követeztében a 2001-es census óta már több mint egy évtized eltelt,

²⁸ Інструкція щодо проведення Всеукраїнського перепису населення та заповнення переписної документації. Наказ № 311 від 23.07.2012. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1618-12> (Letöltés: 2014-12-04).

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

ám az ország lakosságának nemzeti összetételére vonatkozóan újabb adatok nem állnak rendelkezésre.

A népszámlálás nemzetiségi adatait publikáló kiadványok – a szovjet propagandisztikus hagyománynak megfelelően³¹ – elsőként Ukrajna többnemzetiségű jellegét emelik ki, megjegyezve, hogy a census 130 nemzetiség és etnikai csoport képviselőit jegyezte fel.³² Valójában azonban csupán tíz nemzetiség (köztük az ukránok és oroszok) képviselőinek száma haladta meg a 100 ezer főt, s a 130 „nemzetiség” között egy-egy maláj, szkíta, kozák stb. is előfordult.³³

A 2001-es népszámlálás Ukrajna lakosságának a jelentős visszaesését rögzítette: 48 240 902 főre csökkent az állandó lakosság az 1989-es 51 452 034-ről.³⁴ Az államszervező ukrán nemzet képviselőinek a száma ugyanakkor enyhe, 0,3%-os gyarapodást mutatott, és meghaladta a 37,5 millió főt, ami az összlakosságon belüli arányuk 5,1%-kal való növekedését jelentette, tekintettel a teljes népesség lélekszámában bekövetkezett 6,2%-nyi visszaesésre. A második legnépesebb etnikum, az oroszok aránya és száma a két népszámlálás között ugyan jelentősen visszaesett (az összlakosságon belül 4,8%-kal, közel 3 millió fővel), de így is több mint 8,3 millióan voltak, ami a teljes népesség 17,3%-a. Az ukrán és orosz nemzetiségűek együttes aránya 95% volt, a két nyelv anyanyelvi beszélői pedig a lakosság 97%-át tették ki (3. táblázat).

3. táblázat. Ukrajna lakossága nemzetiség és anyanyelv szerint a 2001-es census adatai alapján³⁵

³¹ Erről lásd Колодій, Антоніна: *Про поліетнічність України...*, i. m., 2003, 133–147.

³² L. pl. az ukrán állami statisztikai hivatal honlapján: „The peculiarity of the national structure of the population of Ukraine is its multinational composition. According to All-Ukrainian population census data, the representatives of more than 130 nationalities and ethnic groups live on the territory of the country.”

<http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/> (Letöltés: 2014-12-01). Lásd még: Kuras, Ivan – Pirozhkov, Serhyi (eds.): *First All-National Population Census...*, i. m., 2004, 99.; Kuras, Ivan – Пирожков, Сергій (ред.): *Перший Всеукраїнський перепис населення...*, i. m., 2004.

³³ Колодій, Антоніна: *Про поліетнічність України...*, i. m., 2003, 135.

³⁴ Осауленко, Олександр (ред.): *Національний склад населення України...*, i. m., 2003, 15.

³⁵ Forrás: Осауленко, Олександр (ред.): *Національний склад населення України...*, i. m., 2003. és

	Nemzetiség szerint		Anyanyelv szerint	
	fő	%	fő	%
ukrán	37 541 693	77,82129	32 577 468	67,53080
orosz	8 334 141	17,27609	14 273 670	29,58831
belarusz	275 763	0,57164	56 249	0,11660
moldáv	258 619	0,53610	185 032	0,38356
krími tatár	248 193	0,51449	231 382	0,47964
bolgár	204 574	0,42407	134 396	0,27859
magyar	156 566	0,32455	161 618	0,33502
román	150 989	0,31299	142 671	0,29575
lengyel	144 130	0,29877	19 195	0,03979
zsidó (jiddis)	103 591	0,21474	3 307	0,00686
örmény	99 894	0,20707	51 847	0,10748
görög	91 548	0,18977	6 029	0,01250
cigány	47 587	0,09864	22 603	0,04685
német	33 302	0,06903	4 206	0,00872
gagauz	31 923	0,06617	23 765	0,04926
szlovák	6 397	0,01326	2 768	0,00574
karaim	1196	0,00248	96	0,00020
krimcsak	406	0,00084	21	0,00004
egyéb	511 992	1,06132	143 142	0,29672
nem adta meg	–	–	201 437	0,41756
Ukrajna összesen	48 240 902	100	48 240 902	100

A szovjet örökségből fakadó ukrainai gyakorlat szerint közvetlenül nem publikáltak adatokat a lakosság anyanyelvi

<http://ukrcensus.gov.ua/ukr/notice/news.php?type=2&id1=21> (Letöltés: 2014-12-01) alapján.

összetételéről.³⁶ A statisztikai hivatal honlapja és a publikációk egyaránt azt közlik, hogy az egyes nemzetiségek körében mekkora azoknak az aránya (esetleg száma), akik a nemzetiségük szerinti nyelvet nevezték meg anyanyelvként, valamint azt, hogy körükben mekkora a magukat ukrán vagy orosz anyanyelvűnek tekintők aránya.³⁷ Az anyanyelvi és a nemzeti összetétel Ukrajnában ugyanis jelentős eltéréseket mutat: a lakosság egy része az etnikumának megfelelőtől eltérő nyelvet nevezett meg anyanyelvként. Vonatkozik ez az államszervező etnikumra is, akik közül 5,54 millió fő (az ukrán nemzetiségűek 14,8%-a) az orosz nevezte meg anyanyelvként (3. táblázat). Összességében 2001-ben Ukrajna lakosságának 67,5%-a vallotta magát ukrán anyanyelvűnek, 29,6% pedig orosz ajkúnak. Az ilyen, a pontos anyanyelvi adatokat elkendőző adatközlés okai mögött azt sejtethetjük, hogy a hatóságok ily módon próbálták elfedni azt a tényt, hogy anyanyelvi vonatkozásban jóval magasabb az orosz ajkúak aránya, mint az orosz nemzetiségűeké (4. táblázat és 1. ábra).

*4. táblázat. Ukrajna lakossága anyanyelv és nemzetiség szerint a 2001-es census adatai alapján*³⁸

NEMZETISÉG ÉS ANYANYELV	FŐ	%
ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	31 970 728	66,27
orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	328 152	0,68
ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek	278 588	0,58
UKRÁN ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	32 577 468	67,53
orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek	7 993 832	16,57
ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek	5 544 729	11,49
orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek	735 109	1,52
OROSZ ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	14 273 670	29,59
kisebbségek, akiknek anyanyelve és nemzetisége megegyezik	1 129 397	2,34

³⁶ A megyei, járási és települési szintre vonatkozó anyanyelvi adatokat „hivatalos felhasználásra” jelzéssel látták el. Лозинський, Роман: *Мовна ситуація в Україні...*, i. m., 2008, 7.

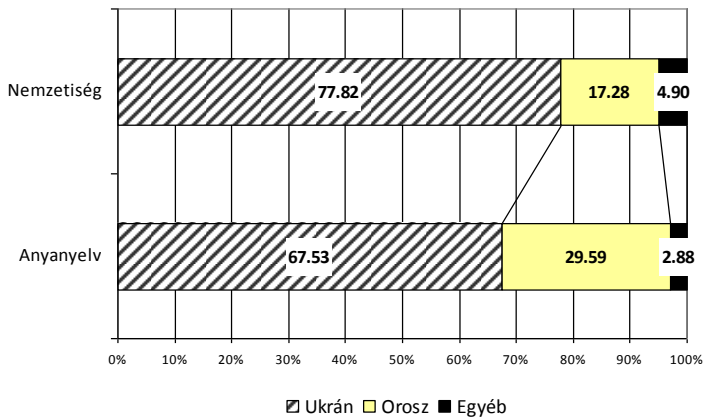
³⁷ L. pl. az ukrán állami statisztikai hivatal honlapján: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/language/> (Letöltés: 2014-12-04).

³⁸ Forrás:

http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp (Letöltés: 2014-12-01)

kisebbségek, akik valamely más kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek	260 367	0,54
KISEBBSÉGI ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	1 389 764	2,88
UKRAJNA ÖSSZESEN	48 240 902	100

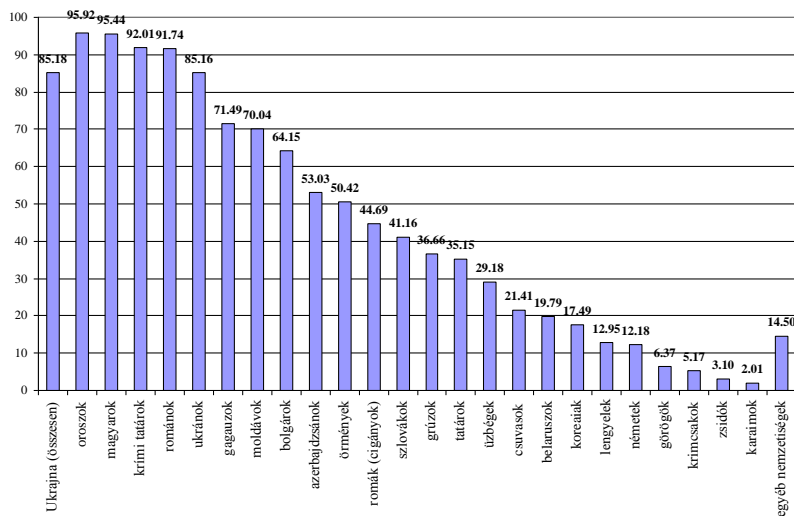
1. ábra. Ukrajna lakossága nemzetiség és anyanyelv szerint a 2001. évi census eredményei alapján (%-ban)³⁹

Négy nemzetiség – az oroszok, a krími tatárok, a magyarok és a románok – esetében haladta meg az etnikum és az anyanyelv megegyezésének aránya a 90%-ot; számos nemzetiség esetében azonban a nyelvi asszimiláció mértéke magas, amennyiben körükben (például a lengyelek, németek, krimcsakok, karaimok esetében) a nemzetiség és anyanyelv egybeesése 15% alatti (2. ábra).

³⁹ Uo.

2. ábra. Nemzetiség és anyanyelv egybeesése Ukrajnában a 2001-es census adatai alapján (nemzetisége és anyanyelve azonos, %-ban)⁴⁰

Az anyanyelvi adatok közzététele az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvény⁴¹ 2012-es elfogadását követően vált szükségessé. A nyelvtörvény – a még 1989-ben elfogadott korábbi nyelvtörvénnyel,⁴² a nemzeti kisebbségek védelméről szóló jogszabállyal⁴³ és a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának ukrainai ratifikációjáról szóló törvénnyel⁴⁴ szemben – nem a nemzeti kisebbségek nyelveinek védelméről szól, hanem Ukrajna azon állampolgárainak nyelvi jogait foglalja össze nemzetiségi hovatartozástól függetlenül, akiknek anyanyelvére

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Закон України „Про засади державної мовної політики.” <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (Letöltés: 2014-12-01).

⁴² Закон України „Про мови в Українській РСР.” <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/8312-11> (Letöltés: 2014-12-01).

⁴³ Закон України „Про національні меншини в Україні.” <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> (Letöltés: 2014-12-01).

⁴⁴ Закон України „Про ратифікацію європейської хартії регіональних мов або мов меншин.” <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/802-15> (Letöltés: 2014-12-01).

kiterjed a jogszabály hatálya. A törvény felsorolja azt a 18 nyelvet, melyek a hatálya alá tartoznak, s ezeket regionális vagy kisebbségi nyelveknek nevezi: orosz, belarusz, bolgár, örmény, gagauz, jiddis, krími tatár, moldáv, német, görög, lengyel, roma (cigány), román, szlovák, magyar, ruszin, karaim és krimesak. Más nyelvek nem rendelkezhetnek a regionális vagy kisebbségi nyelv státusával az országban. A 2001-es népszámlálás adatai alapján nemzetiségi alapon Ukrajna polgárainak 22,18%-a (10 699 209 fő), anyanyelv szerint viszont 32,47%-a (15 663 434 személy) tartozott a kisebbségek közé. Azzal tehát, hogy a jogszabály nem a nemzeti kisebbségek nyelveit védi, hanem a regionális vagy kisebbségi nyelveket anyanyelvként beszélő polgárok nyelvi jogait, jóval több polgárt érint a hatálya.

A jogszabály alkalmazásához szükség volt a census anyanyelvi adatainak ismeretére.⁴⁵ A záró rendelkezések között a törvény előírta, hogy három hónap alatt közölni kell a népszámlálásnak a lakosság anyanyelvi összetételére vonatkozó adatait.⁴⁶ A nyelvtörvény ide vonatkozó rendelkezésének végrehajtása céljából Ukrajna Állami Statisztikai Hivatala saját internetes portálján regionális és településenkénti bontásban közzétette a 2001-es ukrainai censusnak a lakosság anyanyelvi összetételére vonatkozó adatait.⁴⁷

A legutóbbi népszámlálás tanúsága szerint az ország lakosságának 87,8%-a, azaz 42,4 millió fő beszélt az ukrán nyelvet, ami az 1989-es adatokhoz képest 9,8%-os növekedést jelentett. Az orosz nyelven beszélők aránya eközben 12,7%-kal csökkent, 65,7%-ra süllyedve.⁴⁸ A polgárok 56,8%-a ugyanakkor anyanyelvén kívül még legalább egy nyelven szabadon beszélt⁴⁹; a felnőtt lakoságnak közel 80%-a volt kétnyelvű a census idején.⁵⁰

⁴⁵ A törvény szerint azokban a közigazgatási egységekben, ahol egy vagy több regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya a népszámlálási adatok szerint eléri a 10%-ot, az adott nyelvek kötelezően használatossá válnak az állami és önkormányzati szervek munkájában. Lásd Tóth Mihály – Csernieskó István: *Tudományos-gyakorlati kommentár...*, 2014, i. m., 30–31.

⁴⁶ Uo. 106.

⁴⁷ <http://www.ukrcensus.gov.ua/ukr/notice/news.php?type=2&id1=21> (Letöltés: 2014-12-01).

⁴⁸ Осауленко Олександр (ред.): *Національний склад населення України...*, i. m., 2003, 16.

⁴⁹ Лозинський Роман: *Мовна ситуація в Україні...*, i. m., 2008, 246.

⁵⁰ Uo. 254.

A népszámlálási adatok kódolása és elemzése kapcsán felmerülő kérdések és problémák

A nemzetiségi és nyelvi kérdéskör

Több elemző – mint például Arel⁵¹ vagy Kologyij⁵² – erős kritikával illették a népszámlálás etnikai/nemzetiségi adatfelvételét és adatkezelését, mások az *etnicitás* és *anyanyelv* ukrainai értelmezése körüli bonyodalmakra figyelmeztettek.⁵³ Kologyij például rámutat arra, hogy a census adatainak elemzése során a lakosság „nemzetiségi” összetételéről írnak a statisztikai hivatal szakemberei, miközben az adatlapon az állampolgárok „etnikai származását (nemzetiségét)” tudakolták. Azaz: az elemzők összemossnak különböző kategóriákat, s más eredmény születhetett volna, ha másként fogalmazzák meg a kérdést. Stebelsky⁵⁴ pedig egyenesen azt állítja, hogy a census során sokakat automatikusan soroltak az ukránok közé, ha nem voltak elérhetőek az adatfelvétel idején, s ezért emelkedett jelentősen az ukránok, és csökkent az oroszok aránya.

Kologyij felhívja a figyelmet arra is, milyen tévedés áldozatai a népszámlálás adatainak azon elemzői,⁵⁵ akik az ukrán nemzetiségűek számának emelkedését 1989-hez képest azzal magyarázzák, hogy megszűnt a szovjet korszaknak az orosz identitás választása felé terelő kényszere, és a megkérdezettek végre szabadon dönthettek nemzetiségükről.⁵⁶ Csakhogy a népszámlálási ív kérdésfeltevése sokak számára, akik szó szerint értelmezték az adatlapot, nem adott módot arra, hogy valóban identitást „válasszanak”, hiszen nem azt kérdezték tőlük, milyen nemzetiségűnek „vallják” magukat, hanem azt, milyen az „etnikai származásuk”. Azok pedig, akik – bár ukránnak érzik magukat – szülei egykor (akár önként, akár vélt vagy valós kényszerből) oroszoknak (vagy másnak) vallották magukat, csupán etnikai származásukat megtagadva vallhatták „ukrán etnikai

⁵¹ Arel, Dominique: *Language categories in censuses...*, i. m., 2002, 92–120.; Uő: *Demography and Politics in the First Post-Soviet Censuses...*, i. m., 2002.

⁵² Колодій, Антоніна: *Про поліетнічність України...*, i. m., 2003, 135.

⁵³ Volodymyr, Kulyk: *Constructing Common Sense...*, i. m., 2006.

⁵⁴ Stebelsky, Ihor: *Ethnic Self-Identification in Ukraine...*, i. m., 2009.

⁵⁵ L. pl. Kuzio, Taras.: *Ukraine, More Ukrainian...*, i. m., 2003.

⁵⁶ Колодій, Антоніна: *Про поліетнічність України...*, i. m., 2003, 139–140.

származásúnak” magukat.⁵⁷ A szerző meggyőződése szerint a fenti kérdés rossz megfogalmazásából fakad az, hogy különbözőképpen értelmezhető, és ez sajnos kérdésessé teszi a népszámlálás vonatkozó adatsorainak hitelességét például a tekintetben, hogy a lakosság körében 1989-hez képest nőtt az ukrán identitást vállalók aránya.⁵⁸

Ha azonban egyetértünk azzal, hogy 2001-re megszűnt az orosz identitás felé terelő társadalmi kényszer, és egyre többen vállalhatták ukrán azonosságtudatukat, azt is feltételezhetjük, hogy – a társadalmi elvárások okozta választorzítás miatt (azaz az emberek azon hajlama miatt, hogy úgy válaszoljanak, hogy az őket kedvező színben tüntesse fel)⁵⁹ – a független Ukrajna által szervezett census során egyesek az ukrán identitás választására érezhettek társadalmi nyomást.⁶⁰ Ezt a feltételezésünket a népszámlálás eszmei időpontja (2001. december 5.) is erősítheti: ebben az időszakban az egész ország az Ukrajna függetlenségéről szóló 1991. december 1-i népszavazás első kerek évfordulóját ünnepelte, a sajtó tele volt a szuverén ukrán államot életető hazafias anyagokkal.⁶¹

Az érdek, a személyes karrier is az ukrán azonosságtudat felé terelhetett sokakat. Kuzio⁶² két szemléletes példát hoz erre. Leonyid Kucsma, a független Ukrajna második elnöke sokáig orosz nemzetiségüként identifikaálta magát, ám amikor a független Ukrajna parlamenti képviselője lett, már ukrán nemzetiségűnek vallotta magát. Hasonlóan járt el a szuverén Ukrajna első védelmi minisztere, a donyecki származású Konsztantyin Morozov is, akit korábban – szüleivel együtt – orosz nemzetiségűként tartottak nyilván, majd amikor 1991 után politikai pályára lépett, úgy döntött, hogy ő és szülei egyaránt ukránok.

Arel a népszámlálás anyanyelvre vonatkozó kérdésének értelmezési nehézségeire hívta fel a figyelmet. Véleménye szerint, ha a 2001-es census során nem az anyanyelvre, hanem a leggyakrabban

⁵⁷ Uo. 139.

⁵⁸ Uo., 140.

⁵⁹ Smith, Eliot R. – Mackie, Diane M.: *Szociálpszichológia...*, i. m., 2001, 94.

⁶⁰ Lásd Arel, Dominique: *Demography and Politics in the First Post-Soviet Censuses...*, i. m., 2002.

⁶¹ A népszámlálás kapcsán hangsúlyosabban vetődhet fel a társadalmi elvárások okozta választorzítás, mint a szociológiai vizsgálatok esetében, hiszen a census során jellemzően egyetlen adatközlő nyilatkozik a vele egy háztartásban élők nemzeti és nyelvi hovatartozásáról is, és ha hat rá a megfelelési kényszer, ez egyszerűen több személy rögzített identitását befolyásolhatja.

⁶² Kuzio, Taras: *Census: Ukraine, More Ukrainian...*, i. m., 2003.

használt nyelvre kérdeztek volna rá, akkor jóval magasabb volna az orosz, és ennél is alacsonyabb az ukrán nyelvet választók aránya.⁶³ Példája szerint egy kijevi egyetemi hallgató – bár folyékonyan beszélt ukránul – az orosz nyelvet használta a leggyakrabban, és az orosz volt a családi szocializáció nyelve is; a census során azonban az ukránt választotta anyanyelveként, arra hivatkozva, hogy „én nem vagyok orosz”.⁶⁴

Kologyij úgy véli, hogy – akárcsak az „etnikai származás”-ra vonatkozó kérdésnél – az adatlap anyanyelvre vonatkozó részénél az adatközlők az „anyanyelv” fogalmát „származási nyelv”, „az édesanya által használt nyelv” jelentésben dekódolhatták, és így erre a kérdésre – attól függetlenül, milyen nyelvet használnak leggyakrabban vagy mely nyelvet ismerik a legjobban – sokan azért választották az ukránt, mert gyermekkorukban a környezetük elsősorban ezt a nyelvet használta a családban.⁶⁵ Hasonlóan érvel Kuzio⁶⁶ is, aki szerint a megkérdezettek hajlamosak voltak az „anyanyelv” kérdésre adott választ az etnikai identitásuk egyfajta tesztként értékelni, ezért magasabb lett az ukrán ajkúak száma.

Idézett munkáikban Arel és Kologyij olyan szociológiai kutatások adataira utalnak,⁶⁷ amelyek azt igazolják, hogy Ukrajna jelentős részén a lakosság elsősorban az orosz nyelvet használja a mindennapokban, az ukrán gyakran a családban is csak korlátozottan jelenik meg. Arra a sajátos nyelvi helyzetre mutatnak rá, amelynek lényege, hogy az orosz Ukrajna függetlenné válásáig egyértelműen domináns nyelv volt a közélet valamennyi területén, s ezt a pozícióját az ország számos régiójában⁶⁸ máig őrzi. A lakosság jelentős része az orosz nyelvet használja a hétköznapi

⁶³ Arel, Dominique: *Interpreting „Nationality” and „Language”...*, i. m., 2002. Más azonban épp azt hangsúlyozza, hogy a census során nem a leggyakrabban használt nyelvet kérdezték, hanem az anyanyelvet: Бестерс-Дільгер, Юліане: *Сучасна мовна політика України...*, 2012, i. m. 175.

⁶⁴ Arel, Dominique: *Interpreting „Nationality” and „Language” ...*, i. m., 2002 240.

⁶⁵ Колодій, Антоніна: *Про поліетнічність України...*, i. m., 2003, 142.

⁶⁶ Kuzio, Taras.: *Ukraine, More Ukrainian...*, i. m., 2003.

⁶⁷ Pl. Колодій, Антоніна: *Про поліетнічність України...*, i. m., 2003, 141.

⁶⁸ Főként a déli és keleti területeken, de számos tekintetben a fővárosban, Kijevben is, lásd pl. Залізник, Ганна – Масенко, Лариса: *Мовна ситуація Києва...*, i. m., 2001.

élethelyzetekben.⁶⁹ Ukrajnában mind az orosz, mind az ukrán nyelv használati köre széles körű, a társadalom jelentős része mindkét nyelvet rendszeresen használja.⁷⁰ Maszenko mutatja be, hogy Ukrajna nyelvi helyzetének jellemző vonása a tömeges és aszimmetrikus ukrán–orosz kétnyelvűség.⁷¹ A fentiek alapján nem csodálkozhatunk azon, írja Strikha, ha az országban az orosz nyelv és kultúra Ukrajna függetlenné válását követően is széles körben használatos.⁷² A szociológiai kutatások adatai alapján az ország lakosságának jelentős része nem kizárólagos nyelvi identitással rendelkezik, hanem egyszerre több nyelvet tekint anyanyelvének. Egy 2006-ban, 2015 fős reprezentatív országos mintán végzett vizsgálat adatai alapján például a megkérdezettek 11,1%-a egyszerre tekintette anyanyelvének az ukrán és orosz nyelvet.⁷³

A lakosság anyanyelvi összetételének meghatározását megnehezíti az intenzív és hosszú ideje fennálló ukrán–orosz társadalmi és nyelvi kapcsolatok következményeként létrejött, szurzsiknak nevezett nyelvváltozat is.⁷⁴ Az ukrán nyelvészek elemzése szerint a szurzsik alapját az ukrán nyelv grammatikai rendszere alkotja, ám számos orosz szó, kifejezés, nyelvtani

⁶⁹ Бестерс-Дільгер, Юліане (ред.): *Мовна політика та мовна ситуація в Україні...*, i. m., 2008.; Besters-Dilger, Juliane (ed.): *Language Policy and Language Situation in Ukraine...*, i. m., 2009.; Майборода, Олександр et al. (ред.): *Мовна ситуація в Україні...*, i. m., 2008.; Масенко, Лариса: *Нариси з соціолінгвістики...*, i. m., 2010.; Ворона, Валерій – Шульга, Микола (ред.): *Українське суспільство 1992–2000...*, i. m., 2007.

⁷⁰ Бестерс-Дільгер, Юліане (ред.): *Мовна політика та мовна ситуація в Україні...*, 2008, 49–85.; Майборода et al. (ред.), 2008, i. m. 75–85. A 2011-es helyzetre lásd a Становище української мови в Україні в 2011 році (аналітичний огляд) c. jelentést: <http://slovoua.com/stan-ukrajinskoji-movy-v-2011-roci-analitychnyj-oglyad> (Letöltés: 2014-12-01).

⁷¹ Масенко, Лариса: *Нариси з соціолінгвістики...*, i. m., 2010.

⁷² Maxim, Strikha: *Language and language policy in Ukraine...*, i. m., 2001, 241.

⁷³ Бестерс-Дільгер, Юліане (ред.): *Мовна політика та мовна ситуація в Україні...*, i. m., 2008, 358.

⁷⁴ Az ukrán értelmező szótárak szerint a szurzsik [суржик] szó első jelentése: rozs és a búza, vagy rozs és árpa, esetleg árpa és zab keverékét jelenti. Масенко, Лариса: *Нариси з соціолінгвістики...*, i. m., 2010, 68.; Уб: *Суржик...*, i. m., 2011, 4–6.

szerkezet, gyakran oroszos kiejtés, hangsúly jellemzi.⁷⁵ Sok ukrán állampolgár a szurzsikot sajátította el otthon alapnyelvként, és ezt használja a mindennapokban.⁷⁶ A nyelvváltozat presztízse alacsony, az ukrán nyelvművelők kedvelt célpontja. Használóival rendszerint alacsony iskolázottságot, műveletlenséget, bizonytalan identitást társítanak.⁷⁷

A szurzsik elterjedtségét jelzi, hogy egy 2015 fős reprezentatív mintán végzett vizsgálat megkérdezettjeinek 9,7%-a válaszolta azt, hogy azon a településen, ahol él, a lakosság többsége alapvetően a szurzsikot használja a mindennapokban, 3,1% pedig úgy véli, maga is ezen a nyelvváltozaton nyilatkozik meg a leggyakrabban.⁷⁸ Radcsuk úgy látja, hogy ezt a köztes nyelvváltozatot több millió ukrán állampolgár használja.⁷⁹ Berezenko szerint Ukrajnában az ukrán és az orosz mellett a szurzsik tekinthető a leginkább elterjedt kommunikációs eszköznek.⁸⁰ Lozinszkij szerint a szurzsik beszélőinek abszolút többsége egyértelműen ukrán etnikai és nyelvi identitással rendelkezik, az ukránt tekintette anyanyelvének a népszámlálás során is.⁸¹

Az adatok (át)kódolása

Amint említettük, a 2001-es census előtt a nemzetiségi hovatartozással kapcsolatos kérdésekre adott válaszok kódolása céljából egy akadémiai kutatóintézet összeállította az ukrainai nemzetiségek és nyelvek listáját, melyet a szakági tudományos intézmények, minisztériumok és más központi és helyhatalmi

⁷⁵ дель Гаудіо, Сальваторе — Тарасенко, Богдана: *Суржик...*, i. m., 2008.; del Gaudio, Salvatore – Tarasenko, Bohdana: *Surzhyk...*, i. m., 2009.; Bilaniuk, Laada: *Speaking of Surzhyk...*, i. m., 1997.; Uő: *Gender, language attitudes, and language status in Ukraine...*, i. m., 2003, i. m.; Uő: *Contested Tongues...*, i. m., 2005.; Масенко: *Нариси з соціолінгвістики...*, i. m., 2010., 68–83.

⁷⁶ Масенко, Лариса: uo., 80–81.

⁷⁷ Niklas, Bernsand: *Surzhyk and National Identity...*, i. m., 2001., 38–47.; Uő: *Othering Surzhyk...*, i. m., 2006, 77–115.; Мацюк, Галина: *Прикладна соціолінгвістика...*, i. m., 2009, 140–141.

⁷⁸ Бестерс-Дільгер, Юліане (ред.): *Мовна політика та мовна ситуація в Україні...*, i. m., 2008.; Bilaniuk, Laada: *A typology of surzhyk...*, i. m., 2004, 409–425.

⁷⁹ Радчук, Віталій: *Мова в Україні...*, i. m., 2002, 39–45.

⁸⁰ Berezenko, Antonina: *Between nation and state...*, i. m., 2002, 143–144.

⁸¹ Лозинський, Роман: *Мовна ситуація в Україні...*, i. m., 2008, 276–277.

szervek, társadalmi szervezetek által lefolytatott szakmai vita után a Tudományos Akadémia által speciálisan e célból létrehozott Bizottság pontosított és jóváhagyott.⁸² Az 1989-ben használt és a 2. táblázatban közölt kódlistából tudjuk, hogy a magukat ruszinnak vallókat ukrán nemzetiségüként kellett bejegyezni az adatok átkódolása után. Azt viszont nem tudjuk, hogyan, milyen logika alapján kerültek a nemzetiségek az első oszlopba, azaz hogyan döntöttek arról, mely nemzetiségek kaphattak önálló kódot. Az e körüli bizonytalanságra világít rá az alábbi eset.

2012 elején Olekszandr Holub parlamenti képviselő beadvánnyal fordult Ukrajna Legfelsőbb Tanácsához, melyben olyan parlamenti határozat kiadására tett javaslatot, amely az ukrántól különböző, önálló nemzetiségként ismeri el a ruszinokat. A parlament emberi jogi, kisebbségügyi és nemzetiségi kapcsolatok bizottsága 2012. február 22-i ülésén tárgyalta a képviselői beadványt. A bizottság elutasította Holub javaslatát.⁸³ A parlamenti bizottság indoklása azonban ellentmondásos. A testület egyrészt megállapítja, hogy:

a) Ukrajna Alkotmánya 92. cikkelye 1. részének 1. és 3. pontja szerint a nemzeti kisebbségek jogait Ukrajnában kizárólag törvények határozzák meg.⁸⁴

b) Ukrajna nemzeti kisebbségekről szóló törvénye 11. cikkelye biztosítja az állampolgárok jogát nemzetiségi hovatartozása megválasztásához. Ez a jog az állampolgárok egyéni joga.

c) Ukrajnában egyetlen olyan normatív jogi dokumentum sincs, amely az országban elismert nemzeti kisebbségek taxatív listájaként használatos.⁸⁵

d) Ukrajna Igazságügyi Minisztériuma a képviselői beadvánnyal kapcsolatban emlékeztetett arra, hogy a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény⁸⁶ I. részének 3. cikkelye 1. pontja

⁸² Курас, Іван – Пирожков, Сергій (ред.): *First All-National Population Census...*, i. m., 2004, 56.

⁸³ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?pf3516=7242&skl=7 (Letöltés: 2012-09-12).

⁸⁴ Azaz: egy parlamenti határozat nem rendezheti ezt a kérdést.

⁸⁵ Vagyis az indoklás szerint a ruszin mint nemzetiség nem hiányzik a nem létező listából, hiszen olyan adatbázis sem létezik, amely nyilvántartaná az ukrainai nemzeti kisebbségeket.

⁸⁶ Melyet Ukrajna is ratifikált: Закон України „Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин.” <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/703/97-%D0%B2%D1%80> (Letöltés: 2012-12-04).

szerint a nemzetiség megválasztása mindenkinek egyéni joga. Ukrajna hatályos törvényei tehát, a nemzetközi joggal megegyező módon, elismerik a polgárok nemzeti önzonosság megválasztására vonatkozó jogát.

e) A 2001-es ukrainai népszámlálás lebonyolítása során az Állami Statisztikai Hivatal az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Kijevi M. Rilszkij Művészeti, Folklorisztikai és Etnológiai Intézete által összeállított listát használta a nemzetiség és anyanyelv rovatba beírható kategóriák meghatározásához.⁸⁷ A census során 10 200 kárpátaljai lakos vallotta magát ruszinnak.⁸⁸ A kérdezőbiztosok nem követelték senkitől az azonosságtudat írásos bizonyítását vagy valamilyen módon történő megerősítését.⁸⁹ Az identitás kinyilvánítása során tehát nem sérültek az állampolgárok alkotmányos jogai.

Arról azonban nem szól a bizottság állásfoglalása, hogy a 2001-es census során a magukat ruszinnak vallók válaszait – éppen az említett lista alapján – ukránként kódolták.

A fentiek mellett (vagy inkább mindezek ellenére) ugyanakkor a bizottság azt is fontosnak tartotta megjegyezni, hogy döntésük során figyelembe vették Ukrajna Nemzeti Tudományos Akadémiája számos vezető tudományos testületének hivatalos szakvéleményét, melyek egybehangzóan állítják, hogy a ruszinok nem önálló nemzetiség, csupán az ukránok egyik szubetnosza. Mindez számos történettudományi és néprajzi alaplumban és hivatalos tudományos szakértői jelentésben olvasható, szögezi le az állásfoglalás. A bizottság arra is hivatkozik elutasító állásfoglalása alátámasztásában, hogy a parlament információs és elemző anyagaiban az szerepel, hogy a kulturális, nyelvi, életmódbeli és egyéb tényezők nem engedik meg a ruszinok önálló nemzetiségként való meghatározását.

A parlamenti bizottság tehát előbb konstatálta, hogy a nemzetközi és a hazai normák szerint a nemzetiség szabad megválasztása és megvallása egyéni állampolgári jog, majd

⁸⁷ Azaz a fenti állítással ellentétben mégiscsak van olyan lista, amely felsorolja az ukrainai nemzetiségeket.

⁸⁸ Kuzio, Taras: *The Rusyn question in Ukraine*....., i. m., 2005, 8.

⁸⁹ Erre módjuk sem lehetett: Ukrajnában a személyes okmányok (például a személyi igazolvány) nem tartalmazzák az állampolgárok nemzetiségére vagy anyanyelvére vonatkozó bejegyzéseket, szemben az egykori szovjet személyi okmányokkal, amelyekben feltüntették a tulajdonos nemzetiségét. L. pl. Колодій, Антоніна: *Про політнічність України*..., 2003, i. m., 139–140.

hangsúlyosan arra hivatkozva veti el a ruszinok nemzetiségként való elismerésére vonatkozó képviselői javaslatot, hogy az ukrainai hivatalos akadémiai kánon szerint a ruszinok nem tekinthetők külön nemzetiségnek. Azaz: bár mindenkinek joga van meghatározni és kinyilvánítani, milyen nemzetiségűnek vallja magát, a nemzeti tudományos akadémia állásfoglalása alapján az állam – például a census adatainak kódolása révén – felülírhatja ezt az önmeghatározást.

A 2012-es nyelvtörvény 7. cikkely 2. pontja a ruszint is felsorolja azon nyelvek között, melyekre – mint regionális vagy kisebbségi nyelvre – a jogszabály hatálya kiterjed. Az Ukrajna által is ratifikált Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai Kartája 1. cikkelyének ii. bekezdése úgy határozza meg a *regionális vagy kisebbségi nyelv* fogalmát, hogy leszögezi: ezek olyan nyelvek, „amelyek különböznek ezen állam hivatalos nyelvétől/nyelveitől, azonban ez nem foglalja magába sem az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek dialektusait, sem a bevándorlók nyelveit”. A nyelvtörvény 1. cikkelye szerint a „regionális vagy kisebbségi nyelv” olyan nyelv, „amely tradicionálisan használatos az állam meghatározott területén az ország állampolgárai által, akik olyan csoportot alkotnak, mely számszerűleg kisebb, mint az állam egyéb népessége, és/vagy eltér az adott állam hivatalos nyelvétől/nyelveitől”. Miközben tehát az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvény elfogadásáig Ukrajnában a ruszint nem ismerték el önálló nyelvként, hanem az ukrán egyik nyelvjárásaként tartották számon, a nyelvtörvényben az ukrán állam jogilag elismerte az önálló ruszin nyelv létezését.⁹⁰

A ruszin nemzetiség és nyelv ukrainai megítélése érdekes párhuzamot kínál a hivatalos Kijevnek a román, illetve moldáv nemzetiség és nyelv kapcsán kialakított álláspontjával. Sokak szerint ugyanis vitatható, hogy Ukrajna – a szovjet hagyománynak megfelelően – külön nemzetiségként és nyelvként kezeli a moldáv és a román etnikumot és nyelvet, miközben Moldávia a román tekinteti saját államnyelvének, azaz sokak (például Románia) szerint a moldáv és a román nem két különálló nyelv.⁹¹ Románia többször

⁹⁰ Tóth Mihály – Cserniczkó István: *Tudományos-gyakorlati kommentár...* i. m., 2014, 29. Az ukrán és a ruszin nyelv ISO kódja sem azonos. Ukrán: 639-1 uk, 639-2 ukr, 639-3 ukr; ruszin: 639-1 ry; 639-2 sla. Az ukrán SIL kódja UKR, a rusziné rue.

⁹¹ Заремба, Олександр – Римаренко, Сергій: *Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем...*, i. m., 2008, 262. és 278. 2008 óta a moldáv ISO

próbált nyomást gyakorolni Kijevre annak érdekében, hogy az ukrainai moldávokat románként kezeljék.⁹² Ha a moldáv és román nemzetiségűek együttes számát vesszük figyelembe, akkor a 409.608 főnyi román közösség – az oroszokat nem tekintve – a legnagyobb kisebbségi csoport volna. Az ukrán álláspont azonban változatlan. Ugyanakkor azt nem akadályozták meg az ukrán hatóságok, hogy a 2001-es népszámlálás során a korábban (az 1989-es szovjet census idején) moldávként számon tartott polgárok egy része románként azonosítsa magát. Kijev tehát – az országban élő moldáv közösség románként eltérő identitására hivatkozva – elismeri a moldáv nemzetiség és nyelv létét. Az Európa Tanács szakértői jelentése megállapítja, hogy az ET elfogadja azt az ukrán álláspontot, mely szerint Ukrajna külön nyelvként tekint a moldáv és a román nyelvre.⁹³

Az is vitatható, hogy az ukrainai nyelvek sorában szerepel a *zsidó nyelv*. A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájáról szóló ukrainai ratifikációs törvényben ezt a nyelvet ukránul „*мова єврейської національної меншини*”, azaz a „zsidó nemzeti kisebbség nyelve”-ként említik;⁹⁴ a népszámlálási statisztikákban: „*єврейська мова*” (zsidó nyelv) megnevezéssel szerepel. Nem az ukrainai zsidók egy része által használt jiddis⁹⁵ vagy az ivrit (az Izraelben revitalizált héber), hanem egy nyelvészetiileg megfoghatatlan kategória vált ezzel a törvény alanyává.⁹⁶ Az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvény 7. cikkely 2. bekezdése már nem a zsidó nyelvet, hanem konkrétan a jiddist említi. A census adataiból nem derül ki, hogy az a 3307 fő, aki „zsidó” anyanyelvüként határozta meg magát, az ivritre vagy a jiddisre gondolt.⁹⁷

kódjaként a román ISO kódját alkalmazzák. A SIL rendszer nem ismeri el a moldávot önálló nyelvként.
92

http://bgazrt.hu/files/NPKI/ELEMZ%C3%89SEK/NPKI%20elemzes%20Romania_Ukran%20valsag.pdf (Letöltés: 2015-02-02).

⁹³ *European Charter...*, i. m., 2010, 6.

⁹⁴ Кресіна, Ірина – Явір, Віра: *Проблеми імплементації...*, i. m., 2008, 204. Lásd még: *Юридичний висновок...*, i. m., 2006.

⁹⁵ Котигоренко, Віктор: *Мовний аспект...*, i. m., 2007, 144.

⁹⁶ Az ukrainai zsidók 83%-a egyébként orosz anyanyelvűnek vallja magát, s mindössze 3,1% tekinti anyanyelvének a jiddist.

⁹⁷ Лозинський, Роман: *Мовна ситуація в Україні...*, i. m., 2008, 241. A szerző szerint ez inkább az ivrit lehetett. Uo. 242–242.

Figyelemre érdemes továbbá, hogy a nyelvi karta említett ratifikációs törvényében szereplő „мова грецької національної меншини” (a görög nemzeti kisebbség nyelve) alatt melyik nyelvet kell érteni: a Görögországban államnyelvként használt (új)görög nyelvet,⁹⁸ vagy az Ukrajna területén élő, magát görög etnikumúnak tartó polgárok ettől jelentősen eltérő, Ukrajnában *urum nyelv* (урумська мова) néven ismert, esetleg a *rumeika*-ként (румейська мова), *romejka*-ként⁹⁹, angolul mariupoli göröggént is emlegetett, a görög nyelvjárásának tekintett nyelvváltozatot.¹⁰⁰ A(z új)görög az indoeurópai nyelvcsalád hellén ágához tartozik, az urumot ellenben az altáji nyelvek türk csoportjához sorolják.¹⁰¹ A rumeika/romejka pedig közelebb áll az ógöröghöz, mint az újgöröghöz.¹⁰² Az ukrainai „görög” nyelvváltozatok beszélői nem értik az újgörögöt.¹⁰³ A 2012-es nyelvtörvény az „újgörög” nyelvet sorolja fel a hatálya alá tartozó kisebbségi nyelvek között.

Az is felmerül, hogyan értelmezendő a „ромська мова”. Annak ellenére, hogy a népszámlálás során „cigány nyelv”-ként nyilvántartott nyelvnek számos változata létezik (melyek között jelentős lehet a nyelvi távolság mértéke),¹⁰⁴ arról nincsenek adatok, hogy a magukat cigány anyanyelvűnek vallók ezen nyelv melyik változatát (vagy melyik cigány nyelvet) tekintik anyanyelvüknek.

⁹⁸ Mint ahogyan azt az Igazságügyi Minisztérium teszi, l. *Юридичний висновок...*, i. m., 2006.

⁹⁹ <http://www.nyest.hu/hirek/ogorogul-beszelo-falut-talaltak-torokorszagban> (Letöltés: 2014-12-30).

¹⁰⁰ Заремба, Олександр – Римаренко, Сергій: *Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем...*, i. m., 2008, 264. Az urumról: http://en.wikipedia.org/wiki/Urum_language, a rumeikáról: <http://en.wikipedia.org/wiki/Rume%C3%ADKa> (Letöltés: 2014-12-01). A 2. táblázatban részleteiben idézett 1989-es kódtáblázat például az alábbi csoportokat vonta egybe görög nemzetiséghez tartozóként (az eredeti orosz megnevezést használjuk): *ромеос, эллинос, греки-эллины, грекос, урум, орум, урмей, румей, рум, куин, бердзени*, s ezek mindegyikének a görögöt jegyezték be anyanyelvként. Lásd: *Словари национальностей и языков...*, 1988, i. m.

¹⁰¹ A(z új)görög ISO kódja 639-1 el, 639-2 gre (B), ell (T). Az urum kódja: ISO/DIS 639-3 uum.

¹⁰² <http://www.nyest.hu/hirek/ogorogul-beszelo-falut-talaltak-torokorszagban> (Letöltés: 2014-12-30).

¹⁰³ Лозинський, Роман: *Мовна ситуація в Україні...*, i. m., 2008, 266.

¹⁰⁴ Lásd Szalai Andrea: *Egységesség? Változatosság? ...*, i. m., 2007.; Pálmainé Orsós Anna: *A beás nyelv Magyarországon...*, i. m., 2007.

Az az eljárás is megkérdőjelezhető, ahogyan a népszámlálás során a siketek nyelvi kategorizálása folyik. Amint azt említettük, a 2001-es census során a siketek anyanyelvének azt jegyezték be, amelyiken olvastak és írtak, vagy amelyiket a háztartásuk tagjai, illetve azok a személyek használtak, akikkel általában érintkeztek. Ezzel az eljárással nem fedhető fel, hogy az ukrainai siketek mekkora hányada ismeri és használja az 1960-as évek óta önálló nyelvként számon tartott jelynyelvet.¹⁰⁵ Mivel a nem siketek közül sem jelölhette be senki azt, hogy ismeri és használja a jelynyelvet, az sem derül ki a népszámlálási adatokból, hogy a nem hallássérült lakosság körében mennyire elterjedt a(z ukrainai) jelynyelv ismerete.

Összefoglalás

Szakértők a censusokat olyan hatalmi technológiáknak tekintik, amelyek nem egyszerűen csak regisztrálják a létező identitásokat, hanem különböző technikák – például az etnikai és a nyelvi kategorizáció – révén hatást gyakorolnak azok létrehozására és megjelenítésére vagy elfedésére is.¹⁰⁶ A nemzetiségi, etnikai és nyelvi klasszifikáció, az etnikum, nemzetiség és anyanyelv¹⁰⁷ meghatározása, értelmezése révén a censusok egyben konstruálják is a társadalmi valóságot.¹⁰⁸ Tanulmányunkban azt mutattuk be, hogy a legutóbbi ukrainai népszámlálás sem mentes az identitások konstruálásától, a társadalmi valóságról alkotott kép alakításától, befolyásolásától. Például azzal, hogy – Arel¹⁰⁹ véleménye szerint – a legutóbbi népszámlálást előkészítő tudományos szakértők a nemzetet

¹⁰⁵ A 2009. évi CXXV. törvény például a magyar jelynyelvet „a hallássérült személyek által használt, vizuális nyelvi jelekből álló, saját nyelvtani rendszerrel és szabályokkal rendelkező, Magyarországon kialakult önálló, természetes nyelv”-ként definiálja. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0900125.TV (Letöltés: 2014-12-02). Ukrajnában nincs olyan jogszabály, amely önálló nyelvként ismerné el a jelynyelvet vagy annak bármely változatát, a hatályos nyelvtörvény sem említi a törvény hatálya alá tartozó nyelvek között.

¹⁰⁶ Lásd Gal, Susan: *Diversity and contestation in linguistic ideologies...*, i. m., 1993.; Urla, Jacqueline: *Cultural politics in an Age of Statistics...*, 1993.

¹⁰⁷ Lásd Skutnabb-Kangas, Tove: *Nyelv, oktatás és a kisebbségek...*, i. m., 1997, 13.; Uő: *Linguistic Genocide in Education...*, i. m., 2000, 105–115.

¹⁰⁸ Kertzer, David I. – Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity...*, i. m., 2002.

¹⁰⁹ Arel, Dominique: *Interpreting „Nationality” and „Language” ...*, i. m., 2002.

primordiális képződményként kezelték, és ezzel a censzusok során abszolutizálták a kizárólagos identitásokat, egyértelműen kizárva a változó, alakulóban lévő vagy kettős/többes (például ukrán–orosz¹¹⁰, ukrán–ruszin¹¹¹ stb.) kötődéseket.¹¹²

Ugyanakkor az is tény, hogy a censzusok során nyert adatok – gyűjtésük és értelmezésük ellentmondásossága ellenére is – alapvető és nélkülözhetetlen forrásai a társadalomtudományi elemzéseknek.

Felhasznált irodalom

Arel, Dominique: Demography and Politics in the First Post-Soviet Censuses: Mistrusted State, Contested Identities. In: *Population-E.*, 2002, 57 (6). szám, 801–828.

Arel, Dominique: Interpreting „Nationality” and „Language” in the 2001 Ukrainian Census. In: *Post-Soviet Affairs.* 2002, 18 (3). szám, 213–249.

Arel, Dominique: Language categories in censuses: backward- or forward-looking? In: Kertzer, D. I. – Arel, D. D. (eds.): *Census and Identity: The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses.* Cambridge, Cambridge University Press, 2002. 92–120.

¹¹⁰ Khmelko és Wilson szerint Ukrajna felnőtt lakosságának 25-26%-a egyszerre ukránként is és oroszként is azonositja magát. Lásd: Khmelko, Valeryi – Wilson, Andrew: *Regionalism and Ethnic and Linguistic Cleavages in Ukraine...*, i. m., 2000, 76. Egy 2006-ban országos reprezentatív mintán végzett kutatás adatai szerint a megkérdezettek 55,5%-a vallotta ukrán, 32%-a orosz, 1,4%-a pedig egyéb anyanyelvűnek magát, miközben az ukrán–orosz kettős anyanyelvűek aránya 11,1% volt. L. Besters-Dilger, Juliane (ed.): *Language Policy and Language Situation in Ukraine...*, i. m., 2009, 371–395. 2013-ban egy hasonló kutatás során ezeket az adatokat nyerték a kutatók: 50,9% ukrán, 21,2% orosz, 4,7% egyéb anyanyelvű, és 23,2% vallotta egyszerre ukrán és orosz anyanyelvűnek magát. L. Juliane Besters-Dilger: *Регіональна мовна диференціація України...*, i. m.,..., 2014, 71.

¹¹¹ Kuzio, Taras: *The Rusyn question in Ukraine...*, i. m., 2005, 9.

¹¹² A Velencei Bizottság egyik Ukrájnnal kapcsolatos véleményében kifejti, hogy a soron következő census során Ukrájnnak törekednie kell arra, hogy az anyanyelvre és etnikai hovatartozásra tartozó kérdéseket megfelelő rugalmassággal fogalmazzon meg, a többes identitás választásának lehetőségét biztosítva. *Opinion...*, i. m., 2011, 4.

- Berezovenko, Antonina: Between nation and state: Ukrainian identity in today's language reality. In: Göbner, Rolf and Kratochvil, Alexander (eds.): *Ukrainische Kultur im europäischen Kontext*. Greifswald, 2002. 143–144.
- Bernsand, Niklas: Othering Surzhyk in Implicit Metalinguistic Discourse. In: Törnquist-Plewa, Barbara (ed.): *History, Language and Society in the Borderlands of Europe: Ukraine and Belarus in focus*. Malmö, Sekel Bokförlag, 2006. 77–115.
- Bernsand, Niklas: Surzhyk and National Identity in Ukrainian Nationalist Language Ideology. In: *Berliner Osteuropa Info*. 2001, 17. szám, 38–47.
- Besters-Dilger, Juliane (ed.): *Language Policy and Language Situation in Ukraine: Analysis and Recommendations*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2009.
- Besters-Dilger, Juliane: Регіональна мовна диференціація України: ознаки стійкості і змін (на матеріалі Всеукраїнського опитування 2013 року). *Мова і суспільство*. 2014, 5. szám, 70–78.
- Bilaniuk, Laada: A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. In: *International Journal of Bilingualism*. 2004, 4. szám, 409–425.
- Bilaniuk, Laada: *Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine*. Ithaca and London, Cornell University Press, 2005.
- Bilaniuk, Laada: Gender, language attitudes, and language status in Ukraine. In: *Language in Society*. 2003, 32. szám, 47–78.
- Bilaniuk, Laada: Speaking of Surzhyk: Ideologies and Mixed Languages. *Harvard Ukrainian Studies*. 1997, XXI. szám, 93–118.;
- European Charter for Regional or Minority Languages. Application of the Charter in Ukraine. Committee of Experts' evaluation report*. Strasbourg, 7 July 2010. ECRML (2010) 6. http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/UkraineECRML1_en.pdf (Letöltés: 2014-12-02)

- Gal, Susan: Diversity and contestation in linguistic ideologies: German speakers in Hungary. In: *Language in Society*. 1993, 22. szám, 337–359.
- Gaudio del, Salvatore – Tarasenko, Bohdana: Surzhyk: Topical Questions and Analysis of a Concrete Case. In: Julianne Besters-Dilger (ed.): *Language Policy and Language Situation in Ukraine: Analysis and Recommendations*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2009. 327–358.
- Gyurgyík László – Horváth István – Kiss Tamás: Demográfiai folyamatok, etnokulturális és társadalmi reprodukció. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században. Tanulmánykötet*. Budapest, Köztársasági Elnöki Hivatal, 2010. 69–123.
- Holka László: Államalkotó népszámlálások. In: *Statistikai Szemle*. 2013, 12 (91). szám, 1317–1324.
- Khmelko, Valeryi – Andrew Wilson: Regionalism and Ethnic and Linguistic Cleavages in Ukraine. In: Evgenyi Golovakha et al. (eds.): *Sociology in Ukraine. Selected Works Published during the 90s*. Kyiv, Institute of Sociology, 2000. 63–80.
- Kertzer, David I. – Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity: The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- Kulyk, Volodymyr: Constructing Common Sense: Language and Ethnicity in Ukrainian Public Discourse. In: *Ethnic and Racial Studies*. 2006, 29/2. szám, 281–314.
- Kuras, Ivan F. – Pirozhkov, Serhyi I. (eds.): *First All-National Population Census: historical, methodological, social, economic, ethnic aspects*. Kyiv: State Statistic Committee of Ukraine and Institute for Demography and Social Studies, 2004.
- Kuzio, Taras: Census: Ukraine, More Ukrainian. In: *Jamestown Foundation, Russia and Eurasia Review*. 4 February 2003.
- Kuzio, Taras: The Rusyn question in Ukraine: Sorting out fact from fiction. In: *Canadian Review of Studies in Nationalism*. 2005, XXXII. 1–15.

- Opinion on the Draft Law on Languages in Ukraine. Adopted by the Venice Commission at its 86th Plenary Session (Venice, 25-26 March 2011). Lásd: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(2011\)010-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2011)010-e) (Letöltés: 2014-12-12).
- Pálmainé Orsós Anna: A beás nyelv Magyarországon. In: Bartha Csilla (szerk.): *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2007. 52–70.
- Papp Z. Attila: Az etnikai adatgyűjtés módszertana a Magyarországgal szomszédos országok népszámlálásaiban. In: *Statisztikai Szemle*. 2010, 1. szám, 6–28.
- Skutnabb-Kangas, Tove: *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah NJ–London, Lawrence Erlbaum Associates, 2000.
- Skutnabb-Kangas, Tove: *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1997.
- Smith, Eliot R. – Mackie, Diane M.: *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- Smolyi, Valerii: Specific features of historical evolution. In: Kocsis Károly – Rudenko, Leonid – Schweizer Ferenc (eds.): *Ukraine in Maps*. Kyiv–Budapest, Institute of Geography National Academy of Sciences of Ukraine, Geographical Research Institute Hungarian Academy of Sciences, 2008. 19–24.
- Stebelsky, Ihor: Ethnic Self-Identification in Ukraine, 1989–2001: Why More Ukrainians and Fewer Russians? *Canadian Slavonic Papers*. 2009, 1. szám, 77–100.
- Strikha, Maxim: Language and language policy in Ukraine. In: *Journal of Ukrainian Studies*. 2001, 1–2. szám, 239–248.
- Szalai Andrea: Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és a nyelvi sokféleség. In: Bartha Csilla (szerk.): *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2007. 20–51.
- Tóth Mihály – Csernicskó István: *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2014.

- Urla, Jacqueline: Cultural politics in an Age of Statistics: Numbers, Nations, and the Making of Basque Identity. In: *American Ethnologist*. 1993, 20. szám, 813–843.
- Алексеев Владимир: *Бегом от Европы? Кто и как противодействует в Украине реализации Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств*. Харьков, „Факт”, 2008.
- Бестерс-Дільгер, Юліане (ред.): *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ, Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2008.
- Бестерс-Дільгер, Юліане: Сучасна мовна політика України та її оцінка Європейськими установами. In: *Мова і суспільство*. 2012, 3. szám, 170–179.
- Ворона, Валерій – Шульга, Микола (ред.): *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін*. Київ, Інститут соціології НАН України, 2007.
- Гаудіо дель, Сальваторе – Богдана, Тарасенко: Суржик: актуальні питання та аналіз конкретного прикладу. In: Бестерс-Дільгер, Юліане (ред.): *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ, Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2008. 316–331.
- Залізник, Ганна – Масенко, Лариса: *Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній*. Київ, Виданичий дім „КМ Академія”, 2001.
- Заремба, Олександр – Римаренко, Сергій: Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем. In: Майборода Олександр та ін. (ред.): *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ, ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 258–280.
- Колодій, Антоніна: Про поліетнічність України: кількісний та якісний виміри. In: *Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США. Львів, 18–21 вересня 2003 р.* Київ, Інститут Кеннана, 2003. 133–147.

- Котигоренко, Віктор: Мовний аспект державної етнополітики в Україні. *Стратегічні пріоритети* 2007, 2/3. 137–146.
- Кресіна, Ірина – Явір, Віра: Проблеми імплементації норм міжнародного права у національне законодавство про мови. In: Майборода Олександр та ін. (ред.): *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 190–204.
- Кубийович, Володимир: Джерела й література про людину України. In: *Енциклопедія українознавства. Загальна частина (EУ-I)*. Мюнхен–Нью-Йорк, Інститут Української археографії АН України, 1994–1995. 130–133.
- Курас, Іван – Пирожков, Сергій (ред.): *Перший Всеукраїнський перепис населення: історичні, методологічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти*. Київ, Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Державний комітет статистики України, 2004. http://2001.ukrcensus.gov.ua/d/mono_ukr.zip (Letöltés: 2014-12-07).
- Лозинський, Роман: *Мовна ситуація в Україні (суспільно-географічний погляд)*. Львів, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008.
- Майборода, Олександр – Шульга, Микола – Горбатенко, Володимир – Ажнюк, Борис – Нагорна, Лариса – Шаповал, Юрій – Котигоренко, Віктор – Панчук, Май – Перевезій Віталій (ред.): *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008.
- Масенко, Лариса: *Нариси з соціолінгвістики*. Київ, Видавничий дім „Кієво-Могилянська академія”, 2010.
- Масенко, Лариса: *Суржик: між мовою і язиком*. Київ, Видавничий дім „Кієво-Могилянська академія”, 2011.
- Мацюк, Галина: *Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики*. Львів, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009.

Осауленко, Олександр (ред.): *Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року*. Київ, Державний Комітет статистики України, 2003.

Принципы и рекомендации в отношении переписей населения и жилого фонда. Нью-Йорк, ООН, 2009.

Радчук Віталій: Мова в Україні: стан, функції, перспективи. In: *Мовознавство*. 2001. 2–3. 39–45.

Словари национальностей и языков для кодирования ответов на 8 и 9 вопросы переписных листов (о национальности, родном языке и другом языке народов СССР) Всесоюзной переписи населения 1989 г. Москва, Государственный комитет СССР по статистике, 1988.
http://demoscope.ru/weekly/knigi/alfavit/nacionaln_1989.html
(Letöltés: 2014-12-04).

Старик, Володимир: *Між націоналізмом і толерантністю*. Чернівці, «Прут», 2009.

Тишков, Валерий: Конструирование категорий и идентичностей. *Демоскоп Weekly. Электронная версия бюллетеня Население и общество*. 155–156, 19 апреля – 2 мая 2004 г. <http://demoscope.ru/weekly/2004/0155/analit02.php>
(Letöltés: 2014-12-02).

Юридичний висновок Міністерства юстиції щодо рішень деяких органів місцевого самоврядування (Харківської міської ради, Севастопольської міської ради і Луганської обласної ради) стосовно статусу та порядку застосування російської мови в межах міста Харкова, міста Севастополя і Луганської області від 10 травня 2006 року. <http://www.minjust.gov.ua/7477>
(Letöltés: 2014-12-02).